

Мотиви виконують роль внутрішнього спонукання сім'янина до тілесно-фізичного розвитку. Мотиви регуляції фізичної діяльності актуалізуються тоді, коли є можливість досягти високих результатів у фізичній культурі. Провідним внутрішнім чинником регулювання активності сім'янина в основних видах фізичної діяльності виступає саме мотивація.

Формування фізичної культури сім'янина відбувається в соціальному (вплив сім'ї, школи, вулиці), педагогічному (вплив батьків, вчителів, вихователів, майстрів, психологів, ветеранів визвольних змагань і Збройних сил України) та особистісному (самовдосконалення, самонавіювання, саморозвиток) аспектах.

Отже, результати дослідження засвідчують про нагальну потребу використання системно-синергетичного підходу у підготовці до занять спортом, що сприятиме формуванню інтегративних фізичних якостей військово-патріотичної культури сім'янина. Батьки, педагоги мають уміти регулювати спонукальні мотиви членів сім'ї до занять фізичною культурою і спортом.

1. Шиян Б., Зваричук О. Виховання відповідальності старшокласників за свій фізичний стан // Фізичне виховання в школі. – 2005. – № 1. – С. 41-46.

2. Бех І. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод. видання. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.

3. Яців Я. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях (1919-1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: / 13.001.01 Прикарп. ун-т. ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.

4. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків – 3-є вид. – Полтава: Полтав. вісник, 1994. – Т. 1. – 199 с.

5. Узнадзе Д. Психологические исследования. – М.: Наука, 1966. – 458 с.

In the article the necessity of physical preparation of family man is described to defence of Fatherland in the context of forming of military-patriotic culture of personality.

Key words: military-patriotic culture, physical preparation, family.

УДК 37. 013. 42

ББК 74.900.25

Лариса Рень

ДИСФУНКЦІОНАЛЬНА СІМ'Я ЯК ГОЛОВНА ДЕТЕРМІНАНТА ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

У статті розглядаються типи дисфункціональних сімей, їх вплив на поширення дитячої безпритульності, а також виділяються індикатори ризику щодо виходу дитини на вулицю.

Ключові слова: дисфункціональна сім'я, безпритульність дітей, неповна сім'я, неблагополучна сім'я.

Постановка проблеми. Сім'я є найкращим природним середовищем для виховання, захисту і розвитку дітей, важливим фактором їх соціалізації. Саме з сім'ї починається процес засвоєння дитиною суспільних норм і культурних цінностей. Соціологічні дослідження довели, що вплив сім'ї на дитину сильніший, ніж вплив школи, засобів масової інформації та інших суспільних інституцій. Найбільшою мірою успішність соціалізації залежить від мікроклімату в сім'ї та духовного і фізичного розвитку дітей у ній.

Однак сім'я у наш час не завжди може зберегти свою структуру і психологічну основу, оскільки на її функціонуванні позначились негативні соціальні зміни. На сьогодні сім'я як соціальний інститут переживає гостру кризу, причинами якої є зовнішні протиріччя (між суспільством і сім'єю), а також внутрішньосімейні проблеми, які призводять до збільшення кількості неблагополучних сімей, розлучень, що не сприяє успішному вихованню і розвитку дітей у сім'ї, реалізації ними своїх прав, задоволення потреб.

Кризові явища в житті сучасної сім'ї різноманітні:

- подружні стосунки перестали бути вираженням любові та духовної єдності;

- зруйнована ієрархія сімейних стосунків, втрачений традиційний устрій сімейного життя, порушені родові та сімейні зв'язки поколінь;

- культ життєвого успіху, матеріально благополуччя, професійного та суспільного зростання привели до падіння соціального престижу материнства та батьківства, виховання дітей стало сприйматись як небажаний тягар;

- дефіцит часу у батьків на спілкування і виховання дитини, відчуженість дітей та батьків.

Наслідком кризових явищ у сім'ї стало існування і поширення дитячої безпритульності та бездоглядності у нашому суспільстві. Так, результати дослідження показали, що серед безпритульних дітей 56,2% – вихідці з неблагополучних сімей, 22,8% дітей – мають повну сім'ю, 48,9% – неповну [6, с. 30].

Сім'я привертає до себе дедалі більшу увагу науковців. Так, сутність і закономірності взаємодії батьків і дітей у сучасних умовах стали предметом наукових пошуків Т. Алексєєнко, К. Журби, Т. Кравченко, Л. Повалій; вплив внутрішньосімейних взаємин на розвиток та формування дитячої особистості розкрито в працях О. Вишневського, М. Володкевича, В. Кравця, А. Макаренка, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського. Особливості підготовки соціальних педагогів до роботи з дітьми і молоддю та членами їх сімей досліджували А. Капська, І. Козубовська, Л. Коваль, Н. Комарова, Л. Мішик. Неблагополучна сім'я стала об'єктом вивчення Б. Алмазова, В. Вершловського, Т. Лодкіної, І. Трубавіної, Л. Шипіціної. Дослідниці А. Зінченко, Н. Максимова, Т. Зайцевська виявили, що сімейне неблагополуччя є головною причиною поширення дитячої безпритульності.

На наш погляд, проблема впливу сімейного неблагополуччя на розповсюдження явища дитячої безпритульності є досить актуальною, і тому потребує подальшого вивчення та аналізу. *Мета* нашої *статті* –

проаналізувати основні типи дисфункціональних сімей, які детермінують процес поширення дитячої бездоглядності та безпритульності, а також виявити індикатори ризику виходу дитини на вулицю.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У науковій літературі немає чіткого визначення поняття „сімейне неблагополуччя”, кожен автор вкладає у нього свій зміст. Тому в різних джерелах можна зустріти поняття “неблагополучна сім’я”, „деструктивна сім’я”, „сім’я “групи ризику”, “негармонійна сім’я”, “сім’я, що знаходиться в кризовій ситуації” та ін. Цей синонімічний ряд понять характеризує негативні процеси в сім’ї як суспільному інституті.

Сім’я як соціальна структура виконує свої функції, серед яких виховна, репродуктивна, економічна, духовного спілкування та ін. Невиконання якихось із них приводить до дисбалансу, негараздів, неблагополуччя. Тому, на нашу думку, закономірним і логічним є вживання терміну “дисфункціональна сім’я”. Зазначимо, що це – сім’я, яка через зовнішні умови й чинники не здатна здійснити свої основні функції, що впливає на успішність соціалізації та цілісний розвиток дитини [4, с. 50]. Безумовним критерієм дисфункціональної сім’ї є втрата нею виховної та соціалізуючої функцій.

Вивчаючи дисфункціональні сім’ї, науковці пропонують різні типи їх класифікацій. Так, Г. Бочкарьова виділяє сім’ї з неблагополучною емоційною атмосферою; сім’ї, де до дітей байдужі; сім’ї з нездоровою моральною атмосферою. Б. Алмазов називає чотири типи неблагополучних сімей, які сприяють виникненню проблемних дітей: сім’ї з недостатністю сімейних ресурсів, конфліктні сім’ї, морально неблагополучні, педагогічно некомпетентні. Л. Алексєєва пропонує в якості критерію характер внутрішньосімейних комунікацій та поведінку членів сім’ї. Відповідно вона виділяє сім’ї: конфліктні, аморальні, педагогічно некомпетентні, сім’ї з асоціальним способом життя та сім’ї, що ухиляється від контролю та догляду за дитиною. Ми в свою чергу спробували виділити та проаналізувати типи дисфункціональних сімей з погляду їх впливу на появу бездоглядних та безпритульних дітей.

Найчастіше безпритульними стають неповнолітні, батьки яких залежні від алкоголю, наркотиків, схильні до протиправних дій, тобто мають асоціальну поведінку. Відповідно, цей тип сімей називають асоціальними, маючи на увазі, що це сім’ї, в яких концентруються різні негативні фактори, такі як: п’янство, алкоголізм, наркоманія, скандали, бійки, розбешена поведінка дорослих. Алкоголізм, наркоманія приводять до збідніння сім’ї, погіршення побуту і повної деформації норм поведінки. Проявляючи соціальну пасивність і деградує в особистішому плані, алкоголе- чи наркозалежна людина, перестає піклуватися про своє найближче оточення. Діти стають бездоглядними, у них втрачається почуття прив’язаності та поваги до батьків.

Дітям у таких сім’ях не забезпечують належного фізичного, інтелектуального, емоційного розвитку, своєчасно не виявляються різні хвороби, завдають побойів, виганяють з дому, завдяки чому у неповнолітніх формуються психопатичні риси характеру. Як правило, у таких дітей відсутній

інтерес до навчання, часто трапляються пропуски занять. Відставання в навчанні викликає негативне ставлення з боку вчителів, однокласників. Своє „Я” такі діти та підлітки компенсують жорстокістю, агресією, конфліктами з однолітками, вчителями. Опинившись в ізоляції, вони починають шукати товаришів у вуличних компаніях, де збираються ровесники зі схожими долями та проблемами. У сім’ї дитина втрачає значущого дорослого, не знаходячи його і в інших сферах свого життя. Зразки ідентифікації вона знаходить у вуличній компанії [1, с. 251]. Зовнішніми способами захисту від психотравмуючої ситуації, викликаній відторгненням батьків, негативним ставленням вчителів та однокласників, стають вживання наркотиків, алкоголю, агресивна поведінка, бродяжництво.

Несприятливі умови виховання, які змушують дитину йти на вулицю, зазвичай складаються у конфліктних сім’ях. До такого типу належать сім’ї зі стійкими конфліктами у взаєминах батьків, батьків і дітей. Як підкреслює І. Гребенніков, конфліктна сім’я – це сім’я, де в подружжя існують постійні суперечки, де їхні інтереси, потреби, наміри й бажання вступають у протиріччя, породжуючи сильний і тривалий негативний емоційний стан [2, с. 57].

Конфліктні сім’ї можуть бути як „шумними”, скандальними, так і „тихими”, де стосунки подружжя характеризують повне відчуження, прагнення уникати взаємодії. У будь-якому випадку вплив такої сім’ї на формування особистості дитини буде негативним. Конфліктна атмосфера загострюється, негативні процеси розширюються і поглиблюються, збільшується їх частота. Це викликає невдоволення подружжя одне одним та шлюбом взагалі. У таких сім’ях спостерігається рівень низької внутрішньосімейної культури, часто принижується гідність особи, відсутнє почуття взаємоповаги. Життя у подібних умовах приводить до психологічного відчуження, створюється негативний емоційний мікроклімат у сім’ї. Все це погано впливає на духовну сферу членів сім’ї і може стати причиною появи нервово-психічних розладів.

З’ясовуючи стосунки між собою, батьки нерідко намагаються зробити дитину своїм співником. Дитина, особливо молодшого віку, не може визначити, хто з батьків правий. За таких умов у неї формуються суперечливі почуття до обох батьків або вороже ставлення до одного з них. Захистом від хвилювань буде уникнення різних конфліктів, намагання частіше не бути вдома або просто не звертати увагу на чергову сварку, навіть посміхатися над непорозуміннями батьків. Однак цей захист буде досягнутий ціною відчуження від батьків, зверхнім ставленням до них, егоїзмом, цинізмом до почуттів інших людей.

Часто трапляються конфлікти між батьками та дітьми підліткового віку. Відомо, що підлітковий вік – це важливий період у житті дитини, пов’язаний із самоствердженням, і в той же час складний із погляду взаємодії з батьками. Обмеження свободи, нав’язування думки, повчання негативно сприймаються підлітками, що приводить до непорозумінь, конфліктів. Втеча з дому як реакція протесту – це спроба підлітка заявити про себе в умовах сім’ї, що обмежує його свободу та розвиток особистості.

Ще одним типом дисфункціональних сімей, у яких складаються передумови до дитячої бездоглядності, є неповна сім'я. Зауважимо, що це сім'я з порушеною структурою (відсутністю батька чи матері) та стосунками між її членами. Процес соціалізації у неповній сім'ї порушується у зв'язку з тим, що вона не може самостійно ефективно вирішувати суперечності, конфлікти.

Науковими дослідженнями доведено, що в неповних сім'ях значно більше педагогічно занедбаних дітей. Діти в неповних сім'ях у два рази частіше, ніж у повних, залишаються без нагляду, що найчастіше пов'язано із зайнятістю на роботі, вирішенням особистих проблем. Таким чином матеріальні та інші негаразди життєдіяльності неповної сім'ї нерідко приводять до бездоглядності дітей. У неповній сім'ї значно частіше виникають конфлікти між матір'ю та підлітками [3, с. 32].

Мати в неповній сім'ї при всьому її бажанні не в змозі створити повноцінних умов для соціалізації дитини. У самотніх матерів переважає установка на виховання дитини з вираженою системою емоційних стосунків. Матері-одиначки намагаються компенсувати відсутність батьківської турботи, надмірно опікуючи і контролюючи дитину (виховання за типом гіперопіки). Це в свою чергу заважає прояву дитячої ініціативи та самостійності, натомість формується бездіяльність та егоїзм.

Однак, трапляються інші випадки, коли мати, навпаки – зайнята влаштуванням особистого життя, а не проблемами дитини. У такому разі процес соціалізації для неповнолітнього не менш складний. Дитина почуває себе непотрібною, що приводить до відчуження, озлоблення та жорстокості. Негативним фактором, що впливає на психічний стан дитини у неповній сім'ї, є емоційний дискомфорт. Він характеризується сукупністю психічних реакцій та переживань, пов'язаних із комплексом неповноцінності, емоційного голоду. Така ситуація породжує в дітей і підлітків підвищений інтерес до своїх переживань, байдужість до переживань дорослих, негативне ставлення до того з батьків, хто залишив сім'ю.

Для українського суспільства характерне явище дистантних сімей, яке проявляється у тривалій відсутності одного чи обох батьків у зв'язку з працевлаштуванням за кордоном. За офіційними даними, 6 млн. громадян України перебувають за кордоном на заробітках.

Віезд батьків на заробітки за кордон та залишення дітей під наглядом бабусь, дідусів та інших родичів – осучаснена причина дитячої бездоглядності. Масового характеру це явище набуло в західних регіонах нашої держави. Так, лише у Львівській області у 22 тис. дітей один із батьків перебуває на заробітках за кордоном, у 4 тис. – обидва [5, с. 57]. Діти залишаються бездоглядними, адже старше покоління через стан здоров'я, зайнятість у домашньому господарстві, не в змозі приділити їм належної уваги. Відносини дітей із батьками перетворюються на грошово-майнові, вони віддаляються одні від одних, не знають потреб та проблем членів сім'ї.

Ризикованими з погляду поширення дитячої бездоглядності є сім'ї з високим соціально-економічним рівнем життя. Діти у таких сім'ях знаходяться в ситуації дефіциту уваги з боку батьків. Батьки зазвичай ведуть активне

публічне життя, а функції виховання перекладають на гувернерів, репетиторів. У сім'ї не вистачає часу на спільний відпочинок, спілкування, ігри. Дитина не задовольняє потреби в емоційній близькості з батьками, і це зрештою трансформується у відчуження та повну ізоляцію. Свої потреби у спілкуванні з батьками неповнолітній починає задовольняти у неформальному спілкуванні з ровесниками, що створює умови для формування асоціальної поведінки.

У сім'ях із високим соціально-економічним рівнем життя порушена функція духовного спілкування між її членами, а також рекреативна функція, що в свою чергу негативно впливає на процес виховання дітей. Дослідники Й. Лангмейер та З. Матейчек визначили проблеми дітей у таких сім'ях як перебування в стані психологічної депривації, що передбачає неможливість задоволення провідних психічних потреб достатньою мірою і протягом тривалого часу [1, с. 260].

Науковець А. Гоголєва звертає увагу на сім'ї, члени яких мають сенсорні, моторні, інтелектуальні, психічні, соматичні порушення. Вона зазначає, що діти при наявності хворих батьків живуть у ситуації емоційної депривації, мають значні труднощі у розширенні соціальної компетентності. До того ж, дорослі також живуть у ситуації емоційної депривації. Викривлення батьківсько-дитячих стосунків стає головним чинником, що провокує бездоглядність та безпритульність неповнолітнього члена сім'ї.

Проблеми в емоційно-мотиваційній сфері на етапі первинної соціалізації позначаються на спілкуванні, навчанні та майбутній трудовій діяльності. Шкільна успішність знижується, вулична компанія заміняє батьківський авторитет. Все це в комплексі приводить до бездоглядності із соціально-педагогічною занедбаністю, іноді із затримкою психічного розвитку. Така дитина випадає з-під впливу сім'ї та школи. У неї формується низька самооцінка, з'являється почуття емоційної незахищеності та непотрібності, відбувається викривлення ціннісних орієнтирів та моральних понять. Така дитина відчуває труднощі в стресовій ситуації і не здатна проговорити свої переживання. Все це виштовхує її на вулицю [1, с. 265].

Розглядаючи дисфункціональні сім'ї та їх вплив на поширення дитячої бездоглядності та безпритульності, головну увагу ми звернули на причини відчуження дитини від сім'ї. Інша ситуація складається у сім'ях, де безпритульність та бродяжництво вважаються нормою. Ще з дитинства людина програмується на такий спосіб життя, чим суттєво порушується процес соціалізації. Зауважимо, що до категорії маргінальних сімей слід віднести сім'ї "професійних жебраків", біженців, людей без певного місця проживання.

Особливості розвитку цих сімей, виховання в них дітей потребують окремого вивчення. У практичній діяльності при виборі стратегії допомоги та побудові її плану варто звернути увагу на ресурси сімей дисфункціональних та маргінальних. Останні потребуватимуть більш тривалої та комплексної допомоги.

Однією з головних причин поширення явища дітей вулиці є жорстоке поводження з неповнолітніми в їхніх сім'ях. Ми не виділяємо це як окремий тип дисфункціональних сімей. Як показує практика, у кожному із розглянутих

типів сімей присутні елементи жорстокого поводження. Зауважимо, що жорстоке поводження з дітьми визначають як навмисні дії (чи бездіяльність) батьків, вихователів чи інших осіб, які наносять шкоду фізичному або психічному здоров'ю дитини. До жорстокого поводження відносять фізичне, емоційне, сексуальне насильство, а також зневаження основних потреб дитини.

Неповнолітні, особливо підлітки, до яких застосовується фізичне, сексуальне чи емоційне насильство, схильні чітко реагувати, що проявляється у втечах із дому, пошуках підтримки в асоціальних компаніях. Часто батьки самі примушують дітей до асоціальної поведінки: здійснювати крадіжки, жебракувати та бродяжити. Така поведінка з боку батьків стосовно дитини визначається як емоційне насильство.

На жаль, практична робота з батьками бездоглядних та безпритульних дітей недостатньо розвинена. Зазвичай батьки йдуть на контакт у разі, коли їм пропонується матеріальна допомога. Проблеми у психологічному кліматі сім'ї батьками не визнаються, а звернення до спеціалізованого центру вони вважають зарахуванням до "дефективних" категорій. Тому мотивації до взаємодії із соціальними педагогами та соціальними працівниками немає. Отримавши певний вид соціально-психологічної допомоги у спеціалізованому центрі, дитина повертається в сім'ю, де проблеми залишаються, а то й ще більше загострюються. Без попередньої роботи з сім'єю фактично неможливо досягти позитивного результату при допомозі дитини.

Висновки. До вирішення проблеми дитячої бездоглядності та безпритульності слід підходити комплексно. Важливою і першочерговою ланкою у такій роботі має бути сім'я. Дисфункціональні сім'ї є потенційним джерелом дитячої бездоглядності та безпритульності. Сім'ї асоціальні, конфліктні, неповні, дистантні, з високим соціально-економічним рівнем розвитку та сім'ї, члени яких мають різні розумові, психічні порушення можуть негативно впливати на процес соціалізації дитини. Вони часто стають неприйнятним середовищем для дитини, внаслідок чого вона йде на вулицю. Основними індикаторами ризику для дитячої безпритульності у сім'ях є: відсутність умов для забезпечення основних потреб дитини (в їжі, одязі); жорстоке поводження з дитиною (особливо фізичне та сексуальне насильство); недостатнє спілкування з дітьми (емоційна депривація), а також відсутність спільного сімейного дозвілля; конфлікти між батьками, батьками і дітьми; гіперопіка (особливо щодо дітей підліткового віку).

1. Гоголева А. Беспризорность. Социально-психологические и педагогические аспекты. – М., 2004.
2. "Діти вулиці": Психолого-педагогічні аспекти роботи з "дітьми вулиці" / Упоряд. О. Безпалько. – К., 1999.
3. Дети социального риска и их воспитание. Учеб.-метод. пособие / Под науч. ред. Л. Шшгацьшой. – СПб.: Речь, 2003.
4. Зикратов В. Дисфункциональная семья как предмет и объект исследования социальной педагогики // Социальная педагогика. – 2006. – № 1. – С. 41-50.

5. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей: тематична державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. – К., 2004.

6. Система захисту дітей від жорстокого поводження: Навч.-метод. посібник / За ред.: К. Шевченко, І. Трубавіної. – К.: Держсоцслужба, 2005.

In the article the types of the dysfunctional families and their influence for the spreading of the children's homelessness are considered, also the indicators of risk as for the coming out for the street are distinguished.

Key words: dysfunctional family, homelessness of children, incomplete family, unhappy family.

УДК 37.018.1

ББК 74.900.3

Лідія Тимків

ВИКОРИСТАННЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІМ'Ї В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ З ДІТЬМИ

У статті розглядається питання соціальної роботи з сім'єю, в якій є проблеми взаємин батьків і дітей, якій властиві різноманітні розлади поведінки в дітей. Серед ефективних шляхів такої роботи виокремлюється необхідність оволодіння батьками знаннями про індивідуальні властивості дитини, особливості спілкування і комунікації між батьками і дітьми.

Ключові слова: соціальна робота, сім'я, батьки, діти, виховання, тренінг, спілкування, поведінка.

Загальновідомо, що значний вплив на формування особистості має сім'я, де відбувається первинна соціалізація дитини. Питання особливостей сімейного виховання розглядалися в працях таких відомих українських педагогів як А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, а також у роботі сучасних науковців В. Костіва й Б. Ковбаса "Родинна педагогіка", де розглядаються основні аспекти родинних відносин, шляхи розв'язання сімейних конфліктів.

Які б проблеми сучасної дитини ми не розглядали, вони завжди торкаються сім'ї. Деадаптованість, алкоголізм, наркоманія, схильність до вуличного життя, тією чи іншою мірою пов'язані з сім'єю.

Адже саме сім'я виконує функцію підтримки моральних і трудових традицій, виступаючи провідником суспільного впливу на особистість. Атмосфера взаємовідносин у сім'ї впливає на формування характеру, потреб та інтересів дитини. Зміст відносин у сім'ї визначає духовний склад дитини, збагачує її моральний світ, сприяє формуванню цільної особистості.

Соціальна робота з дітьми повинна супроводжуватись наданням допомоги батькам в опануванні ефективними методами цілеспрямованого, адекватного меті впливу на своїх дітей.

Особливо актуальним це є в умовах неповноти сучасної сім'ї, адже приблизно половина дітей до повноліття переходить через певний етап життєдіяльності неповної сім'ї: позашлюбної, осиротілої, сім'ї, що розпалась, а